

NUMMI

Nummi tarkoittaa suomen kielessä ’kuivaa, hiekkaperäistä maata’, ja sen synonyymina on *kangas*. Nummelle on Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa esitetty vastineet vatjasta, virosta ja liivistä. (SKES II s. 399.) Nummen semantiikka ja käyttöalueita on selvittänyt Matti Vilppula (1983), jonka mukaan *nummi* ja *kangas* kattavat yhdessä distributiivisesti suomen kaikki murteet ja paikoin tunnetaan kummatkin sanat. »Nummi on itämerensuomalaisten kielten eteläryhmän sana, vaikka ulottuu pohjoisryhmän lounaisosaan; *kangas* on pohjoisryhmän sana. Nummella on vastine viron pohjoismurteissa ja liivissä, *kankaalla* karjala-aunuksessa ja lyydissä.» (Vilppula 1983: 60–61.)

Vilppulan tekemän piirreanalyysin mukaan *nummi*-semeemissä on ydinkomponentti ’maa-alue’ ja »joukko ydinkomponenttia rajaavia ja täsmentäviä määritekomponentteja», jotka liittyvät kategorioihin ’maaperä’, ’kasvillisuus’, ’pinnanmuoto’, ’korkeussuhteet’, ’laajuus’ ja ’sijainti’ (Vilppula 1983: 71). Sanaa määritettäessä ei kaikkia komponentteja kuitenkaan tarvita, koska ne ovat toisistaan riippuvaisia. Kuiva ja hiekkaperäinen nummi ei voi olla ympäristöään matalampi eikä laakson- tai notkelmanomainen. Nummi voi olla laaja tai kapea, se voi olla puuton tai kasvaa puita. Koon suhteen sanan merkitys vaihtelee alueittain. (Vilppula 1983: 75.)

¹ Helimskin mukaan nganasanin pitkiä vokaaleja ja diftongeja on järkevää pitää vokaalisekvensseinä. Hän esittää tällaiselle käsittelytavalle seuraavat perusteet: vokaali tai diftongi on yksittäistä vokaalia kaksi kertaa pitempi; vokaalit ja diftongit koostuvat kahdesta moorasta; morfofonologiset säännöt toimivat vokaalin ja diftongin jäsenten kohdalla ja morfologinen raja jakaa joskus sekvenssin kahtia (Helimski 1992b).

Vilppula esittää vastineita sukukielistä:

vatj. *nemmi* ’uhie učastki lesa, pokrytye vereskom ili sosnoj’ (Tsvetkov); vir. *nõmm* (murteittain *nõm*, *nõm*, *nuñ*, *numme* Saareste 1931: 39) ’kuiv, liivane, viljakandmatu, harimatu maa, kaetud kanarbiku ja kadakatega’, ’kuiv, liivane maa kanarbiku ja kadakatega’, okaspuu mets kõrgel, kuival, liivasel pinnal, sag. hõre ja kidur, kanarbiku, leesika, pohlade, kukemarja ja põdrasamblaga’ (Saareste, EKMS II s. 228, 582, 881); liiv. *nuñ* ’Heide, Heidekraut (calluna vulgaris)’ (Kettunen 1938). (Vilppula 1983: 76.)

Sukukielten vastineiden merkitykset löytyvät suomen murteista. Rosonajoen inkeroisurteen *nommi* katsotaan virosta lainatuksi (Nirvi 1971).

Nummi-sanan juuret eivät siis näy ulottuvan itämerensuomalaisia kieliä pitemmälle. Toisiin ajatuksiin minut sai nganasanin sana *nuum* (*nuumə-*)¹ ’mäenlaki’. Informanttieni mukaan *nuum* ei voi olla jyrkkä, vaan se on aika tasainen ja tarpeeksi laaja, niin että siihen on mukava rakentaa *maq* ’kota’. Kohtasin nganasanin *nuum*-sanan ja kirjoitin sen pahvikortille vuonna 1988 kenttätöissä Taimyrin niemimaalla. Suomen *nummi* tuli heti mieleeni. Minusta tun-

▷

tui selvältä, että sanoilla on sama kanta, enkä ajatellut asiaa sen kummemmin ennen kuin vuoden 1992 lopulla Tampereen yliopiston Kansanperinteen laitoksessa, jossa seurasin Helimskin luentosarjaa samojedikansojen kulttuurista. Sain silloin sysäyksen ajatella asiaa syvemmältä.

Sukulaiseksi olettamani sana löytyy vasta obinugrilaisista kielistä. Honti rekonstruoii obinugrilaiseen kantakieleen sanan *nū--: vog. *nūñək, *nūməl. Nykyasu vaihtelee murteittain: *noη, noχ, noηχ, nok, noηkə, nuk, nuηk, nōηχ* 'nach oben'; *noməl, numəl* 'von oben'. Kantaostjakkiin on rekonstruoitu *nuγ, *num – *nɔmən. Sen nykyasuina ovat *nuγpa, nok, nōχ* 'nach oben'; *num, nūm* 'das obere'; *nomən, numən, nɔmən*, 'oben'. (Honti 1982: 166–167.) Vokaali /u/ tai /o/ voi olla sekä pitkä että lyhyt.

Jos oletetaan *nume-sanana uralilaisen merkityksen olleen 'korkea', tämä merkitys on säilynyt obinugrilaisissa kielissä. Paasonen antaa ostjakin sanakirjassaan *nūm*-sanalle merkityksiä 'yläpuoli, latva- puoli (jokea)'. Se tarkoittaa 'suurta' lauseessa *nūmē-mpà nàjà-t ùttā ənt χòttšà-m* 'en osaa elää minua suuremman sankarin kanssa'. (Paasonen 1926: 142.) Itähantin murteiden² sanakirjassa on *nompī, numpī* 'prostranstvo nad čem-l.' ('tila jonkin yläpuolella'); *nompīja, numpīja* (mihin) 'nad' (jonkin yläpuolelle) (Terėškin 1981: 288).

Numi-Torum tarkoittaa obinugrilaisissa kielissä 'ylijumalaa'. Tällä on sellaisia rinnakkaisnimiä kuin 'suuri jumala', 'valkoinen jumala' ja 'kultainen valo'. Numi-Torumia pidettiin jumalana, joka lähettää päivänvalon maan päälle ja päättää ihmisen

elämän pituudesta. Rituaaleissa Numi-Torumia edustavat valkoinen valo, harju sekä koivu. (Helimski 1992a.)

Myös samojedilaisessa mytologiassa *num* on ylijumala. Usein Num-jumala rinnastetaan taivaaseen. Helimski oletti *num*-sanana lainaksi keski-iranilaisesta soghdin kielestä, lähdesanana *nwm* 'uskonto, uskonnollinen laki'. Lainautuminen olisi tapahtunut turkkilaisen samaa tarkoittavan *nom*-sanana välityksellä. (Helimski 1992a.) Edellä mainituissa luennoissaan Helimski sanoi luopuneensa tästä hypoteesista. *Num*-asuisen³ 'mäen lakea' tarkoittavan sanan löytyminen nganasanista antaa Helimskin mukaan edellytykset olettaa, että »kyseessä on kantaauralilainen käsite, joka on merkinnyt jonkin 'yläosaa', ehkä vuoren tai mäen huippua, lakea»⁴.

Nenetsissä tuon sanan asu on *numq*⁵ 'Himmel; im Himmel wohnender höchster Gott' (Lehtisalo 1956). Sana on myös esiintynyt nykyään kuolleissa samojedikielissä eli taigissa, karagassissa ja matorissa (Helimski 1987) sekä kamassissa: *num, nom* 'Himmel; Wetter; Donner'. Selkupissa sana esiintyy murteittain asuina *nop, nōp, nom* 'Himmel; Gott; Wetter; Welt' (Lehtisalo 1960). Tässä merkityksessä *num*-sana on mainittu myös nganasanissa. Janhunen esittää myös nganasanin *num*-sanalle merkitykset 'taivas; ilma; jumala' ja viittaa Pietarin Yleiskirjastossa säilytettävään Adelungin käsikirjoitukseen, jonka tiedot ovat peräisin Lehtisaloon muistiinpanoista (Janhunen 1977: 10, 104). (Tavallisemmin mainitaan merkityksissä 'taivas; ilma; jumala' sana *ηυə*, esim. Tereščenko 1979: 95). Lisäksi olen löytänyt sanan Tereščenkon in-

² Kielten nimet esiintyvät eri lähteitä siteeratessani joka kerta kunkin lähteen mukaan. Itse käytän nykyään uralistiikassa tavanomaisia, kuten tässä tapauksessa *hanti*.

³ Helimski ja minä olimme kohdanneet tämän sanan toisistamme riippumatta. Sanaa ei tietääkseni ole ennen julkaistu. Helimskin mukaan nganasanin asuna on *num* eikä *nuum*, jossa itse sen poimin.

⁴ Siteeraan tässä Helimskin sanomaa. Englannin kielellä pidetyt luennot ovat tällä hetkellä suomenteilla.

⁵ q-lla merkitsen glottaaliklusiilin.

formantin Nerume Kosterkinin laatimasta sanalistasta asussa *nuum* 'horisontti'⁶. Tässä sanalistassa 'mäen huippua' edustaa sana *numə*. Kaksi fonologista asua voinee selittyä sillä, että semanttisesti sanat ovat puhujan tajunnassa niin erilaisia, että ne on hyvä erottaa äännteellisestikin, ainakin kirjoitettaessa. Niinpä *numə* voi olla genetiiviasu ja yksikön obliikvisijojen vartalo *nuum*-sanasta. Useimmiten sana 'mäen huippu' esiintyy genetiivissä postposition kanssa. Sanalistan laatija olisi siis pitänyt tavallisinta asua sanan perusmuotona.

Muissa samojedikielissä kuin nganasanissa lieneekin tapahtunut merkityksen siirtymä 'korkea' → ('korkea maa-alue' →) 'taivas', 'jumala'. Nganasanissa taas näyttäisi tapahtuneen siirtymä 'korkea' → 'korkean maa-alueen korkein kohta'. Oletankin, että osassa itämerensuomalaisia kieliä on säilynyt tulos semanttisesta muutoksesta 'korkea' → 'korkea maa-alue'.

Helimski kertoi luennoissaan⁷: »Useista perinneyhteyksistä käy – – selville, että ylijumalan, *Numin* ja *Numi-Tōrəmin* uhrija palvontapaikkoina ovat usein olleet juuri mäkien ja kukkuloiden laet.» Voidaan siis olettaa, että kantauralilaisena aikana korkealle kohoava maa tuli pakanallisten jumalien palvontapaikaksi. 'Korkeaa' tarkoittava sana alkoi merkitä myös 'korkeaa maa-alueetta', sekä myös palvontakohdetta, 'jumalaa'. Toisaalta jumala olisi voinut saada nimensä muutenkin tärkeän maa-aluetyypin mukaan.

Obinugrilaisissa kielissä kyseisen sanan päämerkitys on kuvannut korkeussuhteita. Suomalais-permiläisistä kielistä en ainkaan toistaiseksi ole löytänyt merkitykseltään ja fonologiselta asultaan samaa alkuperää olevaa sanaa. Lieneekö itämerensuo-

malaisiin kieliin olettamani merkityksen siirtymä 'korkea' (ominaisuus) → 'korkea maa-alue' (ominaisuuden omaava kohde) tapahtunut jo ennen kantasuomalaista vaihetta? Maa-aluetyypiiä tarkoittava sana voi muuttua merkitykseltään tai hävitä kielestä, jos ja kun sitä puhuvan kansan asuttaman alueen maasto muuttuu. Jospa suomalais-permiläiset ja suomalais-volgalaiset kielet ovat unohtaneet sanan, koska näiden kielten puhujien asuttama luonnonympäristö muuttui ja vastaaville kohteille tuli muita nimityksiä.

Rédein (1986) toimittamassa uralilaisien kielten etymologisessa sanakirjassa on rekonstruoituna uralilaisen kantakielen **numə* 'das Obere; Himmel; Gott' ja näytteitä sekä obinugrilaisista että niistä samojedilaisista sanoista, jotka tarkoittavat 'ylijumalaa'. Kuitenkaan ei nganasanin *nuum*-sanaa eikä itämerensuomalaista *nummea* esitetä tässä sana-artikkelissa. Kantauralilainen etymologia perustuu siis tässä sanakirjassa vastaavaan obinugrilaiseen sekä samojedikielten jumalaa ja taivasta tarkoittavaan *num*-sanaan.

Hypoteesini on historiallisen fonologian kannalta erittäin ongelmallinen. On vaikea perustella *m*-geminaattaa itämerensuomalaisissa kielissä. Periaatteessa kyseessä voisi itämerensuomessa olla **numV*-vartalon varsin vanha konsonanttivartaloinen **mV*-johdos: **num(V)+mV > numme-*. Mahdollista on myös se, että (esi)kantauralissa on ollut yksitavuinen »pronomini-vartalo» **nu-* ('ylä-'), jonka *mV*-johdoksia obinugrin ja samojedin vastineet ovat; itämerensuomen *nummi* puolestaan on saman vartalon hämärtynyt komparatiivi ('ylempi') tai paremminkin *mpV*-johdos, johon komparatiivisuuden hämärtyessä on yleis-

⁶Tereščenko lahjoitti minulle tämän lyijykynällä käsin kouluvihkoon kirjoitetun sanalistan vähän ennen kuolemaansa.

⁷Ks. alaviitettä 4.

tynyt heikko aste. (Nämä ajatukset ovat Johanna Laakson alustavia ehdotelmia.) Mahdollista olisi myös, että komparatiivisuffiksi *-mpV-* olisi liittynyt *numV-*vartaloon, sitten kahden *m:n* ympäröimänä vokaali olisi kulunut pois, minkä jälkeen kehityskulku olisi ollut edellisen vaihtoehdon kaltainen.

Yksinkertaisinta olisi olettaa sanan kantaauralilaiseksi asuksi **numi*. Jos niin on, nganasanin pitkä *u* on sekundaari (kantaauralissa ei ollut vokaalien kvantitatiivista distinktiota). Alku-/n/ on säilynyt niin samojedilaisissa kuin suomalais-ugrilaisissakin kielissä muuttumattomana eikä intervokaalinen /m/ ole juuri muuttunut (ks. esim. Alvre 1989, Collinder 1960). /m/:n ja alku-/n/:n säilyminen kantaauralista asti on uskottava oletus. Janhusen (1981: 236) mukaan kantaauralin **u* on säilynyt johdonmukaisesti kantasamojedissa vain umpinai- sissa tavuissa. Janhunen esittää myös kaksi etymologiaa, joissa kantaauralin **u* on säilynyt kantasamojedin avoimessakin ensitavussa. Näissä sanoissa on edustettuna vastaavuus sam. **u-Ø* = suom.-perm. **u-i*. Kummassakin tapauksessa sanansisäinen konsonantti on alkuperäisesti **l*: ural. **tuli* 'tuli' > sam. **tuj* ~ suom.-perm. **tuli*; ural. **uli* 'seiväs, kotapuu' > sam. **uj* 'seiväs, kotapuu' ~ suom.-perm. **ul-* johdoksessa **ulki* (Janhunen 1981: 233). Sammallahten laatimassa etymologisessa sanalistassa kantaauralin /u/ on säilynyt kantasamojedin kahdessa muussa sanassa, joissa ensimmäinen tavu ei ole umpinainen: ural. **suxi-* 'row', kantasam. **tu-*, **uxi-* 'swim', kantasam. **u-*, kantasuom.-ugr. **uji-* (Sammallahti 1988: 536, 540).

Lopuksi totean, että historiallisen fonologian kannalta en pysty löytämään vahvoja perusteita hypoteesilleni, joka kytkee suomen *nummi*-sanana etymologisesti nganasanin *nuum*-sanaan sekä liittää ne samojedielissä jumalaa ja obinugrilaisissa kie-

lissä korkeussuhteita tarkoittaviin vastaviin sanoihin. Semanttisesti rinnastus on kuitenkin mahdollinen. ■

LARISA LEISIÖ

Raiskionpolku 22, 37240 Linnavuori

Sähköposti: *f2lale@uta.fi*

LÄHTEET

- ALVRE, PAUL (toim.) 1989: Uurali keelte ajaloolise foneetika harjutusülesanded ja materjalid (üksikkonsonandid). Tartu.
- COLLINDER, BJÖRN 1955: Fenno-Ugric Vocabulary. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- 1960: Comparative grammar of the Uralic languages. Stockholm.
- DONNER, KAI 1944: Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII. Helsinki.
- HAJDÚ, PÉTER 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HELMISKI, EUGENE 1987: Two Mator-Taigi-Karagas vocabularies... – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 81 s. 49–132.
- 1992a: Num; Numi-Torum. Sana-artikkelit. – E. M. Meletinskij (toim.), *Mifologičeskij slovar' Naučnoe izdatel'stvo »Bol'saja Rossijskaja ènciklopedija»* s. 404–405. Moskva.
- 1992b: Nganasan. Nganasanin kielen englanninkielinen kuvaus. Käsikirjoitus. (Painossa.)
- HONTI, LÁSZLÓ 1982: Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JANHUNEN, JUHA 1977: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische etymologien. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki.

- 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – *Journal de la Société Finno-ougrienne* 77: 9 s. 219–274.
- KETTUNEN, LAURI 1938: *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki. (Siteerattu, ks. Vilppula.)
- LEHTISALO, TOIVO 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XIII. Helsinki.
- LEHTISALO, TOIVO (toim.) 1960: *Samojedische sprachmaterialien, gesammelt von M. A. Castren und T. Lehtisalo*. *Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 122. Helsinki.
- NIRVI, R. E. (toim.) 1971: *Inkeröismurteiden sanakirja*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XVIII, Helsinki.
- PAASONEN, H. 1926: *Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan*. (Zusammengestellt, neu transkribiert und herausgegeben von Kai Donner.) *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* II. Helsinki.
- RÉDEI, KÁROLY (toim.) 1986: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. *Akadémiai Kiadó*, Budapest 1986–.
- SAARESTE, ALBERT (ANDRUS) 1931: *Kumb eesti murdeist soomele on lähem: põhjaeesti voi lõunaeesti?* – *Eesti Kirjandus* 25 s. 29–44.
- 1958–1963: *EKMS = Eesti keele mõisteline sõnaraamat*. *Kirjandus »Vaba Eesti»*, Stockholm.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: *Historical phonology of the Uralic languages*. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influence* s. 478–554. E. J. Brill, Leiden. *Handbuch der Orientalistik*. Achte Abteilung.
- SKES II = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, II 1983/1958. Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII, 2. Helsinki.
- TEREŠČENKO, N. M. 1979: *Nganasanskij jazyk*. Nauka, Leningrad.
- TEREŠKIN, N. I. 1981: *Slovar´ vostočno-hantyskikh dialektov*. Nauka, Leningrad.
- TSVETKOV, D. P.: *Vatjalais-virolais-venäläisten sanakirja (käsikirjoitusjäljennös) 1930-luvulta*. (Siteerattu, ks. Vilppula.)
- WICHMANN, Y. – UOTILA, T. E. 1942: *Syrjänischer Wortschatz*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* VII. Helsinki.
- VILPPULA, MATTI 1983: *Nummen semantiikka*. — *Virittäjä* 87 s. 60–77.

SUOMI KUUROJEN TOISENA KIELENÄ

Nämä kuurojenyhdistysten tiedottamisesta vastaavien henkilöiden laatimat ilmoitukset on poimittu Yleisradion Teksti-televisioon lähetetyistä tekstipuhelinviesteistä:

»A:n kuurot/liikuntakerho – – lentopalloharjoitus joka sunnuntai klo 18.00–19.30 – – . Ottaa huomiota ainoastaan seurayhtymä vain A:n kuurot ry/liikuntakerhon

kanssa.»

»B:n Kuurojenyhdistys ry 5.4. klo 18.00 kukka-hoidon esittää ja paikalla on Kukkalolla eli siunauskappelitiellä ja saman aikaa on kerholla ja mikäli te haluatte menossa.»

»Hei ja ilmoitan sivu 452 kuurojen toiminta: C:n kuurot ry. kevätpäätäjaset ilta-kerholle 20.6. klo 18.00. Kulttuuripäivänä

▷